

О. М. Біла

ПУБЛІКАЦІЇ ГАЗЕТИ «ВОЛЫНЬ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (XIX – початок XX ст.)

Аналізуються історичні публікації на сторінках газети «Волинь» (1882 – 1906, 1908 – 1918 рр. Охарактеризовані напрямки та тематика цих публікацій, визначено їх можливості для вивчення історії Волинської губ. зазначеного періоду.

Ключові слова: газета «Волинь», Волинська губернія, Західний край, Російська імперія, періодика.

Помітною рисою розвитку історичної науки на сучасному етапі є зростання інтересу до проблем минулого на мікроісторичному рівні. Важливе місце у цьому належить краєзнавчим дослідженням. Вони є однією зі складових історіографічного процесу, через що актуальною стає проблема підготовки праць з їх історії. Не менш важливим є вивчення відображення тенденцій їх розвитку на сторінках регіональної періодики. Зокрема волинська періодика XIX – початку XX ст., як складова преси України та Російської імперії загалом або ж окремо як об'єкт бібліографування, вже привертала увагу науковців. Так, предметом дослідження вже були: систематизація періодичних видань та визначення їхньої ролі у суспільно-економічному та культурному житті; становлення, розвитку і вплив на місцеву періодику політики пануючих держав, у складі яких перебували території України; статистичні й типологічні характеристик періодики; аналіз життєвого шляху окремих краєзнавців і фундаторів періодичних видань окремо визначеного періоду; окремі періодичні видання або їхні комплекси.

Значний внесок у вивчення періодичних видань здійснює Науково-дослідний центр періодики (з 1993 р.), що діє як структурний підрозділ Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника НАН України. Основними виданнями цього центру, важливими у межах нашого дослідження є: «Українська періодика: історія і сучасність: доповіді та повідомлення десятої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції» [1], «Українська преса: хрестоматія» [2], «Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: історико-бібліографічне дослідження» (у 20 томах) [3] та ін. Проблеми волинської періодики висвітлені у працях І. Мілясевич [4], М. Романюка [1; 5; 3], М. Мартинюка [6], І. Павлюка [6], К. Сарапина [7], Н. Сарапина [8 – 9], К. Шудрі [7], К. Сидоренка [9], А. Бортнікової [10], Г. Бухала, Ю. Лашук, О. Ошуркевича [11 – 12], М. Бойка [13], М. Нечиталюк [2] та ін. Проте, сьогоднішні все ще бракує цілісної історіографічної праці щодо історико-краєзнавчих публікацій на сторінках волинської періодики XIX – початку XX ст.

Остання, будучи специфічним історичним джерелом, виступала своєрідним фіксатором та покажчиком як поточних подій, так і результатів історичних досліджень, що у сукупності складають джерельну базу для вивчення важливих політичних, соціально-економічних і культурних проблем, у тому числі й у межах досліджуваного періоду на теренах Волинської губ. Помітне місце серед волинської періодики посідала й газета «Волинь». Тому дослідження історичних публікацій на її сторінках також є актуальним і своєчасним. Метою цієї статті є історіографічний аналіз тематики, змісту історичних публікацій на сторінках часопису «Волинь» і визначення їхнього значення для сучасного вивчення минулого волинського регіону.

Досліджуючи історичні публікації, ми використали методологію, запропоновану М. Романюком, тобто,

комплексно-аналітичний метод, який поєднує декілька підходів: системно-хронологічний, історико-описовий, аналітичний та проблемно-тематичний, а також принципи об'єктивності, комплексності, історизму та достовірності [5, 26, 32].

Газета «Вольнь» була одним з авторитетних і конкурентноспроможних періодичних видань Волинської губ. XIX – початку XX ст. Вона була заснована 26 січня 1882 р. на основі приватної газети «Житомирский листок» (1879 – 1882), який свого часу сформувався на базі газети «Житомирский листок объявлений» (1878) [4, 238; 13, 46 – 47]. «Прообраз» газети «Вольнь» – «Житомирский листок объявлений» – був зібранням рекламних оголошень, як приватних осіб, так і організацій. З 1879 р. на його сторінках з'явилися вже й статті суспільно-політичного характеру, що зумовило зміну назви на «Житомирский листок». На кінець першого року існування «Житомирского листка» редакція постановила: «С первого января 1883 года «Вольнь» будет издаваться... с весьма значительными дополнениями и расширением всех вопросов... Значительное место на страницах газеты будет отведено вопросам народного образования, исследованию и разработке историко-археологических материалов..., на которые до сих пор так мало обращалось внимание» [4, 238].

З цього часу позиції газети зміцнюються і вона займає одне з провідних місць серед громадсько-політичних газет з великим тиражем і значною кількістю передплатників, проте, для широкого загалу малодоступна. У 1900 р. цю газету у Волинській губ. передплачувало 1104 особи, (губернія налічувала біля 2 міль. жителів), але селяни були майже позбавлені можливості читати періодичку, оскільки вартість газети була досить високою [4, 106].

Рубриками газети «Вольнь» протягом 1880 – 90-х рр. були: «Объявления», що містили матеріали рекламного характеру з комерційною метою; «Действия правительства» або «Официальный отдел», де друкувалися офіційні матеріали (нові нормативно-правові документи, що стосувалися Російської імперії та Волинської губ.); окремо розміщувався матеріал цитований та проаналізований з інших газет цього періоду («Русские Ведомости», «Варшавский дневник», «Край» [14; 15] та ін.); «Телеграммы «Вольни»» – екстрені новини. У рубриках «Иностранные известия» або «Заграничные известия» давався огляд закордонних подій, «Внутренние известия» висвітлювали питання міського самоврядування і життя Волинської губ. та Південно-Західного краю. У рубриці «По России» розміщувалась інформація щодо громадського життя в інших регіонах Російської імперії, а в «Искусство, литература и наука» – замітки, стосовно наукових відкриттів та винаходів, театрального життя губернії, покажчик та рецензії на нові книги, відтворені частини з художньої літератури, вірші та фольклор. Рубрика «Судебная хроника» стосувалась огляду юридичної хроніки. «Маленький флейтон» містила уривки з монографій, праць чи наукових статей відомих науковців та культурних діячів, «Справочный отдел (указатель)» і «Торговая телеграмма».

На початку XX ст. назви постійних рубрик дещо змінилися (хоча зміст лишився таким же): «Телеграммы Вольни», «Утренняя почта», «Ночная почта», «Местная хроника», «Земская хроника», «Почтовый ящик», «Маленький флейтон», «Городской театр». У цей же час з'явилися нові рубрики, що містили статті кореспондентів з різних міст губернії – «Корреспонденции Вольни», «Жизнь Бердичева», «Ровенская жизнь», «Ковельская хроника». Запроваджена колонка «Из польских газет», у якій поміщали цитати та витяги з польськомовних газет: «Kurjer Codzienny», «Dziennik Poznanski», «Slowo», «Kurjer

warszawski», «Kraj», «Kurjer Polski», «Głos», «Gazeta Polska», «Nowa Reforma» тощо.

Впродовж існування газети «Вольнь», її характеристики змінювалися: кількість сторінок; оформлення статей (спочатку відсутність заголовків та підписів авторів заміток); орфографічні особливості; методи і форми зацікавлення читачів. Так, з 1910 р. почали виходити ілюстровані додатки (2 – 4 сторінки), в яких розміщувалися фотографії, ілюстрації до визначних подій, портрети відомих діячів, карикатури. Також змінювалась частота виходу: 1882 – 1885 рр. газета виходила двічі на тиждень; 1886 – 1888 рр. – тричі; 1889 – 1916 рр. – щоденно, у 1907 р. не виходила друком, у зв'язку зі «своим тенденциозним содержанием, что подрывает авторитет власти» [4, 244], а 1916 – 1918 рр. – два рази на день – у ранковому і вечірньому випусках. «Вольнь» була приватною газетою і друкувалася у видавництвах міста Житомира. Видавцями та редакторами газети були представники родини Коровицьких (1885 – 1895, 1899 – 1905 рр.), Є. Щербицький, Н. Бродович, Є. Сінкевич, М. Катерберг та ін. [13, 46 – 47; 4, 367 – 368; 7].

Особливе місце на шпальтах газети займали історичні публікації. На основі проведеного дослідження та аналізу статей цього видання, за проблематикою, можна умовно виділити три групи публікацій, які висвітлюють політичні, соціально-економічні та культурні аспекти, що цікавили науковців того часу: 1) загальноісторичні публікації; 2) замітки, присвячені безпосередньо Волинської губ.; 3) статті, що фіксували поточні події.

Перша група – загальноісторичні публікації – матеріали, в яких розглядалися і досліджувалися події на землях Російської імперії, губерній Царства Польського, земель Західного краю (9 губерній: 6 білоруських і литовських, 3 українських – Волинська, Подільська та Київська) й інших українських теренів. На основі цих публікацій, проаналізовано тематику досліджень, що стосувалася етнографічних [16 – 20], соціально-економічних [15; 21 – 23], громадсько-політичних [24], релігійних [25 – 27], біографічних [15; 28 – 29], освітніх [30 – 31], спортивних [32] аспектів, які висвітлюють особливості історичного розвитку та життя Волинської губ. означеного періоду.

Важливими є статті, присвячені етнографічній специфіці краю, де наводилися відомості про розселення німецького [16], єврейського [19 – 20] та вірменського народів [18]. Ці публікації містять критику колоніального питання і віддзеркалюють настрої великоросійського населення до інших народностей і націй: «Мы против заполнения русской земли колонистами» [17], «даже в будущем поляки, немцы и другие народности наносного элемента населения нашей губернии ассимилируются, сделаются русскими не по форме, а по духу..., но даже тогда евреи не перестанут быть прежними..., останутся чужими, всегда будут нашими неприятелями» [19].

Соціально-економічна група історичних публікацій дає можливість вивчити становище соціальних верств, рівень торгівлі, розвиток сільського господарства, промисловості та фінансової сфери. Так, за період з 1887 – 1977 рр. виділяємо такі галузі промисловості: як обробка харчових продуктів (16,512 %), волокнисті речовини (11,4 %), тваринних продуктів (10, 9%); керамічне виробництво і гірська промисловість (8,7 %); металічні вироби і обробка деревини (6 %) [23]. На основі статей цієї групи можна виділити причини, що заважали розвитку сільського господарства, зокрема значний відсоток «наносного елемента» серед сільського населення, відсутність необхідних знарядь праці та фінансових можливостей [21].

Загальноісторичні публікації містять біографічні замітки про відомих історичних персонажів Російської імперії та України: кн. Костянтина Миколаєвича [15], І. Сусаніна, царя Михайла Федоровича, кн. О. Романову, графа М. Муравйова [28]. Про історика В. Антоновича, зазначено, що він «самый авторитетный знаток по древностям Приднепровья и Юго-Западной России» [29]. Письменниця О. Косач охарактеризована як «одна из видных пионерок по выработке современного украинского литературного языка» [28].

Публікації газети «Волинь» визначали і стан народної освіти в імперії. Зокрема знаходимо інформацію, що поширенню загального навчання населення сприяла масова розбудова шкіл та бібліотек у губерніях. Найбільше їх було споруджено у В'ятській губ. – 3 тис., набагато менше у Харківській та Чернігівській – по 17, Орловській та Тверській губернії – по 12. Спостерігалось поширення народного читання, зокрема у Києві, Харкові, Одесі, Саратові, Тамбові [30]. Статті на цю тематику показують тенденції розвитку вищої освіти як в Україні, так і решті регіонів Російської імперії. Інтерес становлять публікації з висвітленням поглядів французьких мислителів щодо університетської реформи в Росії [31]. Г. Моно, Ш. Ріше, С. Бруардель, Р. Гобле, П. Мейер, Ф. Пассі пропагували повну автономію університетів, їхню фінансову незалежність, що залишається актуальним дотепер.

Інтерес привертає стаття, присвячена 50-річчю Імператорського Російського географічного товариства (1845 – 1895 рр.), де висвітлені становлення, склад товариства, діяльність його структурних відділів (математичного, фізичного, етнографічного, статистичного). Тут подається також інформація щодо наукових робіт, зокрема звертається увага на, перекладену товариством, працю К. Ріттера «Землеробство Азії», а крім цього, на підготовку мап Кавказу, Східного Сибіру, південної частини Туркестану тощо. Знаходимо й повідомлення про дослідницькі експедиції до Сибіру, Кавказу, Туркестану, до Льодовитого океану, Північного Уралу, Забайкалля, Дарії, Амурської області [33].

Наступну групу становлять публікації, що стосуються безпосередньо Волинської губ. Автори цих статей розглядають аналогічні питання та проблеми відповідно до попередньої групи матеріалів, але стосовно Волині. У них ми знаходимо огляд промисловості та виробництва Волинської губ. [34 – 37], торгівлі [38], сільського господарства [36], дослідження релігійних питань [26 – 27], про діяльність губернських громадських та наукових установ [39 – 41], висвітлення етнографічних питань [42], становлення та розвиток народної медицини.

Чільне місце на сторінках газети «Волинь» займали історичні публікації з містознавства, у яких охарактеризовано особливості виникнення та розвитку міст, містечок, селищ. Зокрема подано статистичну інформацію про м. Бердичів [43], с. Пряжево і Городище Житомирського повіту. Так, кількість населення Пряжево становила на 1798 р. 344 двори, а 1894 р. – вже 649, Городище, відповідно, – 202 і 383. Водночас проаналізовані приріст населення та динаміка смертності протягом 1774 – 1894 рр. [43].

Статті «Промышленность и фабрично-заводская жизнь в Волинской губернии» [35] та «Рост фабрично-заводской промышленности на Волини» [37] дозволяють виділити провідні напрямки промислового виробництва в регіоні наприкінці XIX ст.: обробка шерсті, дерева, мінеральних речовин, виробництво паперу, металургія, тваринництво, харчова і хімічна промисловість. У цих сферах були зайняті

14487 робітників, з них 13166 – дорослі, 1156 – підлітки та 165 – діти [35].

Низка публікацій стосується релігійних проблем волинського регіону. Так, у статті «Девятисотлетіє православ'я на Волині (992 – 1892)» [26] проаналізовано події, що сприяли поширенню православ'я в Волинській губ. Тут містяться відомості щодо першого волинського єпископа Стефана I, створення єпархій на Волині, зокрема Володимир-Волинської (включала в себе землі Волині, Галичини, Литви, Поділля), Луцької, Холмської, Галицької, Перемишльської. У статті підкреслено заслуги у поширенні православ'я на Волині князів Володимира Святославича, Мстислава Володимировича, Данила Романовича, Костянтина Острозького та ін. Також ми дізнаємось про історію будівництва соборів (Успенського), церков (Володимир-Василівську в Луцьку, Успенської в с. Зимне, св. Дмитрія та Федора в м. Володимирі), монастирів (Почаївського, Пречистинського в Луцьку). Важливими є згадки про святих та їх життя: Іова Чудотворця, Стефана II, блаженного Іоасафа, преподобного Козьми, Амфілофія, Макарія Овруцького.

Цінною є й замітка «Сто лет назад. Исторический очерк воссоединения Волини и Подолии», присвячена святкуванню століття об'єднання з Росією Волині і Поділля. Вона належить перу В. Бернацкого, який відтворив передумови та процес об'єднання земель Західної Русі з Росією. Однією з головних причин об'єднання він вважав падіння Польщі, «розложение ее государственного организма» і дав послідовну характеристику цього процесу від 1569 – 1795 рр. [44]. У ній же ми знаходимо аналіз умов Люблінської унії (1569 р.) та Берестейського собору (1596 р.), їхніх впливів на релігійне життя краю.

Особливу увагу слід звернути на статтю «Вместо итогов (1903 – 1904)» [45], присвячену економічним і соціальним проблемам волинського регіону та їхньому вирішенню Міністерством фінансів, що 1903 р. передбачало проведення таких реформ, як введення земств, вирішення селянського питання (введення малої земської одиниці, організацію народних банків, кредитів), фінансування народної освіти (побудова «будничных» шкіл, основних і пересувних бібліотек, читалень).

До третьої групи відносимо публікації, що містять хроніку та повідомлення про поточні події. Вони є важливим доповненням до публікацій історичного змісту, виражають ставлення, оцінку та критику авторами того часу актуальних проблем повсякдення. Зокрема висвітлюють становище в економічній [15], соціальній, політичній [46], духовній [47 – 49], освітній [50 – 51] сферах життя. Так, громадсько-політичні матеріали, будучи показником поточних подій у сфері політичного життя регіону, містять інформацію щодо перебігу засідань та прийнятих рішень Житомирської міської думи, а також фіксували виборчі процеси. Наприклад, замітка «Выборы депутатов в Житомирскую мещанскую Управу» наводить дані щодо виборів 1892 р., результатом яких було обрання 90 депутатів – 51 християнина та 39 євреїв [46]. Промовистими є й статті щодо наукового життя. Так, публікація «...собрание древностей Т. В. Кибальчича...» інформує про надходження до колекції Волинського єпархіального давньосховища матеріалів, знайдених під час археологічних розвідок на берегах річок Київської губ., зокрема Васильківського повіту – Кам'янки та Гороховатої [16] тощо.

Отже, газета «Волинь» видавалася більше двадцять років, посідаючи одне з провідних місць серед інших волинських періодичних видань XIX – початку XX ст. Тривалий період існування газети можна вважати

свідченням професійної культури її видавців і редакторів. Кожна з виділених нами груп історичних публікацій характеризується аналітичним характером висвітлення проблем. Ці дослідження є важливими для сучасних краєзнавців і мають залучатися під час вивчення проблем регіону.

1. Українська періодика: історія і сучасність: доповіді та повідомлення X Всеукраїнської наук.-теор. конф. / За ред. М. Романюка. – Львів, 2008.

2. Українська преса: Хрестоматія. – Т. 1: Преса Східної України 60-х років XIX ст. / За ред. М. Нечитайлока. – Львів, 2002.

3. Українська преса в Україні та світі XIX – XX ст.: історико-бібліографічне дослідження: в 20 т. / Укл.: М. Романюк, М. Галушко, Л. Сніцарчук; відп. ред. Л. Сніцарчук. – Т. 1: 1812 – 1890 рр. – Львів, 2007.

4. Міляевич І. В. Періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2004.

5. Романюк М. М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття. – Л., 2000.

6. Павлюк І., Мартинюк М. Хрестоматія української легальної преси Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917 – 1939, 1941 – 1944 рр. – Луцьк, 2005.

7. Сарапин К., Шудря К. Українська тематика в житомирській газеті «Волынь» // Українська періодика: Історія і сучасність...

8. Сарапин Н. Періодика Волинської губернії 1838 – 1917 рр. // Українська періодика: історія і сучасність...

9. Сидоренко К., Сарапин Н. Становлення та розвиток преси Волинської губернії // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2002.

10. Бортнікова А. «Волинь» – історичне джерело // Минуле і сучасне Волині: проблеми джерел: Тези повідом. VII Волинської істор.-краєзн. конф. – Луцьк, 1994.

11. Бухало Г. В. Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836 – 1944): Список. – Л., 1994.

12. Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836 – 1944): Список / Укл. Ю. Лашук, Г. Бухало, О. Ошуркевич. – Львів, 1994.

13. Бойко М. Бібліографія періодики Волині. – Блюментон, 1982.

14. Волынь. – 1892. – 30 января; 6 февраля.

15. Волынь. – 1892. – 22 января.

16. Волынь. – 1892. – 16 февраля.

17. Волынь. – 1892. – 21 февраля; 25 февраля.

18. Волынь. – 1895. – 12 сентября; 8 октября.

19. Южн. Кр. К вопросу о евреях // Волынь. – 1892. – 4 февраля; 5 февраля; 6 февраля; 7 февраля; 12 февраля.

20. О неправильном арендовании евреями земли и других угодий // Волынь. – 1892. – 11 марта; 24 апреля.

21. Волынь. – 1892. – 14 марта.

22. Краткое обозрение состояния посевов и трав на юго-западе России к 15-му апреля 1892 года // Волынь. – 1892. – 14 мая; 19 мая.

23. Франко-русская торговля 1899 г. // Волынь. – 1990. – 26 января; Русская промышленность за 10 лет // Волынь. – 1990. – 26 января.

24. Волынь. – 1892. – 30 января.

25. Волынь. – 1892. – 20 февраля.

26. Девятисотлетие православия на Волине (992 – 1892) // Волынь. – 1892. – 5 мая; 6 мая; Торжество православия на Волини (Отъ специального корреспондента «Волини») // Волынь. – 1892. – 8 мая.

27. В. Б. К возстановлению древнего Мстислава храма в г. Владимирь-Волыньскомъ // Волынь. – 1990. – 14 апреля.

28. Волынь. – 1893. – 24 марта; Волынь. – 1990. – 18 апреля; 24 мая; 1 июня; 13 июня.

29. Р. В. Юбилей В. Антоновича // Волынь. – 1990. – 24 мая.

30. Книжное дело въ провинции и столицахъ // Волынь. – 1895. – 1 октября; Народное образование в 1895 г. // Волынь. – 1896. – 20 января.

31. Волынь. – 1901. – 20 мая.

32. Плиневский А. Ф. Русские велосипедисты за границей // Волынь. – 1896. – 21 февраля.

33. Волынь. – 1896. – 27 января; 28 января.

34. Сахарное производство в Волынской губернии // Волынь. – 1893. – 25 февраля.

35. Волынь. – 1896. – 12, 14, 15, 18 июня; 8 августа.

36. Билимович А. К вопросу об исследовании крестьянского хозяйства на Волини // Волынь. – 1901. – 13 июня.

37. Ростъ фабрично-заводской промышленности на Волине // Волынь. – 1990. – 13 января.

38. Хлебная торговля на Волини // Волынь. – 1892. – 14 февраля.

39. Житомирская публичная библиотека. История // Волынь. – 1895. – 8 июня.

40. История житомирського городского театра // Волынь. – 1895. – 1 сентября.

41. Мировичъ И. «Житомирская община Красного Креста» // Волынь. – 1990. – 14 мая.

42. Наши чешские школы // Волынь. – 1990. – 4 марта; «Житомирские Ломоносовы» // Волынь. – 1990. – 4 марта.

43. Волынь. – 1895. – 2 марта; 8 июня; 2 августа; Волынь. – 1896. – 30 октября.

44. Сто лет назад. Исторический очерк воссоединения Волини и Подолии // Волынь. – 1893. – 24 марта; 25 марта; 28 марта.

45. К. Вместо итоговъ (1903 – 1904) // Волынь. – 1904. – 1 января.

46. Выборы депутатов в Житомирскую мещанскую Управу // Волынь. – 1892. – 20 января.

47. 25-ти летия со дня освящения церкви при Житомирской мужской гимназии // Волынь. – 1892. – 16 февраля.

48. Волынь. – 1892. – 29 января.

49. Волынь. – 1892. – 17 апреля.

50. Обь устройстве в. Житомире общеобразовательных курсов // Волынь. – 1990. – 21 марта.

51. К учреждению образовательных курсов в Житомире // Волынь. – 1990. – 29 марта.

Bila O. M. Newspaper «Volyn» publications as the source of studying the Volyn province history (the XIX – the beginning of the XX cent.). Historical publications in the newspaper «Volyn» (the 1882 – 1906th, the 1908 – 1918th) are viewed. Are described the directions and themes of this publications. Is defined the opportunity of the publications for exploring the history of the Volyn province in the appointed period.

Key words: newspaper «Volyn», Volyn province, Western region, Russian Empire, periodicals.